



DOLENJSKI RAZGLEDI



Številko posvečamo pesniku in pisatelju Milanu Pugalju, novomeškemu rojaku, ob 50-letnici njegove smrti.

„K tej zemlji bil sem prikovan“

OB 50-LETNICI SMRTI MILANA PUGLJA

Likovne reprodukcije so s četrte razstave članov slovenskih likovnih skupin, ki je bila odprta v galeriji Posavskega muzeja v Brežicah od 26. aprila do 13. maja 1979. Objavljena dela so ustvarili avtorji, ki živijo in delujejo v dolenjskih in posavskih občinah.



3. februarja je minilo petdeset let, kar je umrl v Ljubljani slovenski pisatelj Milan Pugalj. Srce, ki mu je naglo pešalo predvsem zaradi hudega pomanjkanja med prvo svetovno vojno, se mu je za vselej ustavilo, ko je komaj dopolnil šestinštrideseto leto. Pisateljski tovariš in prijatelj Pavel Golia mu je za slovo tja, od koder ni vrnitve, napisal pretresljivo popotnico. Naslednji verzi iz nje izpovedujejo za Pugalja tako značilno usodo:

„K tej zemlji bil sem prikovan
z ljubeznijo. In čvrstol
Pozabljen sem odšel in zamolčan.
Vsi pridete na vrsto.“

Milan Pugalj je izšel iz Novega mesta. Rodil se je 3. januarja 1883 učitelju Francu v Kandiji. Luč sveta je zagledal v hiši blizu starega mostu čez Krko. (Nanjo je še pred kakimi dvajsetimi leti opozarjala pisatelju vzdana spominska plošča z reliefom, kasneje pa so jo porušili.) Pugalj je v njej preživel le zgodnja mladostna leta, saj je oče hišo kmalu prodal kovaču Gorupiču in se z družino preselil na takratno Karlovško cesto, še bliže Krki in skalnatemu Bregu.

Franc Pugalj, učitelj starega kova, je sina trdo vzgajal, tembolj, ker je že v osnovnošolcu odkril romantika, ki mu sanjarjenje pomeni več kot vse na svetu. Strogi hišni red, sestavljen iz zapovedi, kot: „to moraš in tega ne smeš“, je deček uporno in vztrajno kršil ter se nekega dne naučil igrati na klavir, ki je bil v hiši. Klavir in pero sta ostala, kot bomo videli, njegova neočljiva sopotnika vse življenje.

Po osnovni šoli je začel Pugalj obiskovati gimnazijo. Hodil je še v staro gimnazijo pri frančiškanski cerkvi. Tista leta, ko je bil v prvih razredih, je novomeško gimnazijo obiskoval tudi Dragotin Kette. Med dijaki se je kmalu

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Zbral in uredil: Ivan Zoran

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

razvedelo, da je ta fant z rdečo brado, ki je prišel iz Ljubljane, nadarjen literat in da je svoje somišljenike pridobil za Zadruho, ustanovljeno po ljubljanskem zgledu. Puglja je razgibanost zadrušnikov zelo prevzela, čeprav sprva ni mogel dojeti, za kaj pravzaprav gre; ob Kettejevem prihodu v Novo mesto je bil šele v drugem razredu. Ščasoma se je zadrušnikom približal, in ko je po Kettejevem odhodu v Trst k vojakom Zadruha prenehala delovati, jo je hotel obnoviti. Z oživitvijo in nadaljevanjem Zadruge ni imel sreče, akoravno so se mu v teh prizadevanjih pridružili zvesti somišljeniki, med njimi tudi kasnejši pisatelj in oče „Kekca“ Josip Vandot.

To pa je bil tudi čas, ko se je začel Pugelj sam poskušati s peresom. Romantično zaljubljen v naravo je prve verze in prozne poskuse napisal kot vnet častilec Trdine, Ketteja in Heineja. Revije „Vrtec“, „Zvonček“ in kasneje „Dom in svet“ so dobile novega sodelavca, ki se je podpisoval zdaj kot Ivo Danič, zdaj kot Roman Romanov. Pugelj je hlastno prebiral, kar mu je prišlo pod roko, kopičil lastne rokopise, pri tem pa komaj izdeloval šolo. V šestem razredu je prišel navzkriž z ravnateljstvom, zato se je moral od Novega mesta posloviti. Šolanje je nekaj časa nadaljeval na Sušaku, a ga je moral zaradi očetove smrti in gospodarskega poloma doma v sedmem razredu dokončno opustiti. S tem se je začelo njegovo trpko bohemsko življenje.

Leta 1905 se je naselil v Ljubljani. Preživljal se je kot časnikar in zasilni organist in veliko pisal. Poslej je sodeloval v „Ljubljanskem zvonu“, „Slovanu“ in „Slovenski matici“. Po letu 1910 se je posvečal zgolj prozi in usmerjal korake v realizem in naturalizem. Vzornika sta mu bila Čehov in Maupassant. Štiri leta je bil tajnik pri „Slovenski matici“, ko pa so to po izbruhu prve svetovne vojne razpustili, ni imel več stalnih dohodkov. Sebe in družino je preživljal z igranjem klavirja v kinu (današnji Operi). Zasnoval je Literarno pratiko, urejeval revijo „Slovan“, bil sourednik „Ljubljanskega zvona“ in dal leta 1920 pobudo za ustanovitev Društva slovenskih književnikov. Temu društvu je postal tudi prvi tajnik.

Posebno plodno je postalo za Puglja drugo desetletje našega stoletja, saj je kljub vojni in hudemu pomanjkanju izdal kar sedem knjig svojih novel. Po vojni je postal tajnik in kasneje režiser v Narodnem gledališču v Ljubljani. Kot



Miran Hočvar: KOZOLCI, tempera, 1977

režiser je med prvimi pri nas uvajal narečno govorico v ljudsko igro in kot strog pedant nad vse skrbel za odrski jezik.

Poezijo je Pugelj gojil intenzivno vse do leta 1910. Pesmi izpovedujejo sivo melanholiko in nostalgijo po mladosti. V ospredju je ljubezensko čustvovanje, mehka tožba in osamljenost, spomini in hrepenenje, a tudi sreča, omama in drzna objestnost. Poleg erosa je v Pugljevi liriki navzoča motivika življenjske melanholije in deziluzije. To so žive in sočne podobe in impresije iz dolenske in tu in tam obmorske pokrajine. Zdaj bleščeče, zdaj mračno sive. Redki šaljni soneti so se mu manj posrečili. Da se v tej obliki ni mogel otresti Kettejevega vpliva in se dokopati do svojega izraza, kaže tudi naslednji sonet:

„Prišli so majni škratje iz goric,
stopili k meni na samotni poti
in vprašali so nagajivih lic:
„Kaj iščeš, fantič mladi, na samoti?
Kaj si želiš srebrnih desetic,
mar skrivano zlató ti dušo moti?
Morda zdravilnih iščeš si cvetic,
da detece pozdravi se bolno ti?“
„Ah, nisem očka jaz, ne v jarmu mož,
a rad resnično bi zdravilnih rož,
ki bi pozdravile srce boleče.“
To so se majni škratje zasmeljali
in z drobnimi koraki so jo vbrali
v strmine gor in šume zeleneče . . .“

V rokopisni zapuščini Milana Puglja, katere dobršen del hrani novomeška Študijska knjižnica Mirana Jarca, je več ljubezenskih pesmi, posvečenih Gizeli in Miri. To sta bili sestri iz stare novomeške družine Wagnerjev. Z njima se je Pugelj seznanil, ko je k Wagnerjevim zahajal igrat klavir. Gizeli je že Kette napisal pesem v spominsko knjigo, Pugelj pa je zapustil pesmi kar za celo zbirko.

Gizelo je mladi, temperamentni Pugelj, vzljubil z vso dušo in ta ljubezen je posegla globoko v njegovo literarno delovanje. „Gizela je bila njegova muza in njene poteze gledajo še iz novel poznejšega časa, živijo v mislih moža Puglja, ki se je še prav v zadnjih dneh bolesto nasmehnil, če ga je kdo domislil prvega ideala,“ je leta 1929, že po pisateljevi smrti, v članku „Iz Pugljevih mladih dni“, objavljenem v „Odmevih“, pisal Pugljev somišljenik iz gimnazijskih let Josip Vandot.

Gizelina poroka z drugim je mladega Puglja pretresla. Z bolečino v srcu je sprejel to na znanje:

„Podaj mi roko, jaz grem za vselej
in tvoja mladost gre z menoj —
Zdravstvuj, zdravstvuj, ne misli name
in sreča zakonska s teboj!“
Preboleti pa tega ni mogel; saj
„Gizela, poglej, še Tvoj klavir
dobil je drugačen glas . . .“

Po Gizelinem odhodu se je oklenil njene sestre Mire, toda že nekoliko mladostno resigniran:

„Mira, poglej, jaz sem truden zelo
in vrgel veslo sem stran . . .“

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Tej svoji Lavri je Pugelj, ko še ni slutil svoje grenke usode, zapustil naročilo:

„Po gredah vrtnice cvetejo
in te so rdeče zelo —
Ah, Mira, kadar v grobu bom,
posadi mi jih na glavo! . . .
V temotni čas bodo pravile
o ljubezni najini;
dihala bo srčna noč
po širni krajini.“

Prva prozna besedila je Pugelj napisal skoraj hkrati, ko je ugledal svoje prve natisnjene verzice. Te lirične črtice in novele, izpovedujoče življenjsko melanholijsko, so nastale pod Meškovičevim in Cankarjevimi vplivom. Novo mesto s Krko mu je narekovalo v pero občutene impresije, a vse te dolensko obarvane zgodbe so močno avtobiografske, razkrivajoče pisateljevo usodo: usodo „izgubljenega“ študenta, uradnika in literata.

Kot pisatelja so Puglja zanimali ljudje z obrobja življenja. Mali ljudje s svojo sivo melanholijsko in življenjsko brezperspektivnostjo. Zgodbe te vrste je povezal v novelistično zbirko in jo izdal pod naslovom „Mali ljudje“ leta 1911 kot svojo prvo samostojno knjigo. Kasneje so si do leta 1920 sledile: „Ura z angeji“, „Brez zarje“, „Naša leta“, „Mimo ciljev“, „Zakonci“, „Črni panter“ in leta 1927 „Popotniki“. V vseh teh knjigah srečamo dvoje svetov, kamor je pisatelj najčeste posegal: v malomeščansko okolje uradnikov in bohemov ter v podeželski svet dolenskih kmetov. Poleg brezupne vsakdanjosti malih ljudi je slikal na svoje vseskozi realistično,

često izrazito naturalistično pisateljsko platno ljubezenske strasti, prevare in bolečine meščanov, smešil kmečko hinavščino, skopost in zaostalost. Pisatelj je doživljal svet navadno tragično in z ironijo, neredko tudi komično in groteskno.

S svojimi deli, ki smo jih tu lahko le bežno omenili in se prav tako bežno ozrli po namenu njihove sporočilnosti, si je Pugelj postavil v slovenski literaturi trajen pomnik. Ne samo zavoljo daru, ki mu ga priznava slovstvena zgodovina enodušno, ne samo zaradi tega, ker je bil v celotnem obdobju moderne za Ivanom Cankarjem najbolj plodovit novelist, ampak tudi zaradi tega, ker je zapustil odlične freske iz življenja in razmer svojega časa — kot bister opazovalec življenja, zvest psiholog malomeščana in sugestivni posredovalec okolja, sočne dolenske pokrajine okrog Novega mesta ter zakajenih krčem in kavarn — smo mu dolžni spoštovanje, kakršno gre slovenskemu umetniku. Ali pa njegovemu delu in spominu tako spoštovanje res izkazujemo? Z roko na srcu priznajmo, da ne. Kar pogledamo, kolikokrat so Puglja izdale slovenske založbe po njegovi smrti in kaže, da si vse do danes pri založnikih ni izprosil milosti za izdajo, ki bi ga povzdignila in rešila pozabe, v katero neupravičeno tone. Vsaj petdesetletnica smrti bi bila lahko tehten razlog za ponatis najboljših in najbolj značilnih Pugljevih del.

Ko končujemo te vrstice, imamo seveda malo upanja, da bo to opozorilo kaj zaleglo. Zapis bo dosegel namen, če bo kdo od pristojnih vsaj začel razmišljati o skromnem pisatelju, ki se je ponižal še pred bilko v polju.

IVAN ZORAN

Slovenščini v javnosti posvečena dva dneva v Portorožu

Jože Kotar: TIHOŽITJE, olje
— platno, 1979



Dne 14. in 15. maja tega leta je bilo v Portorožu delovno srečanje, posvečeno slovenščini v javnosti.

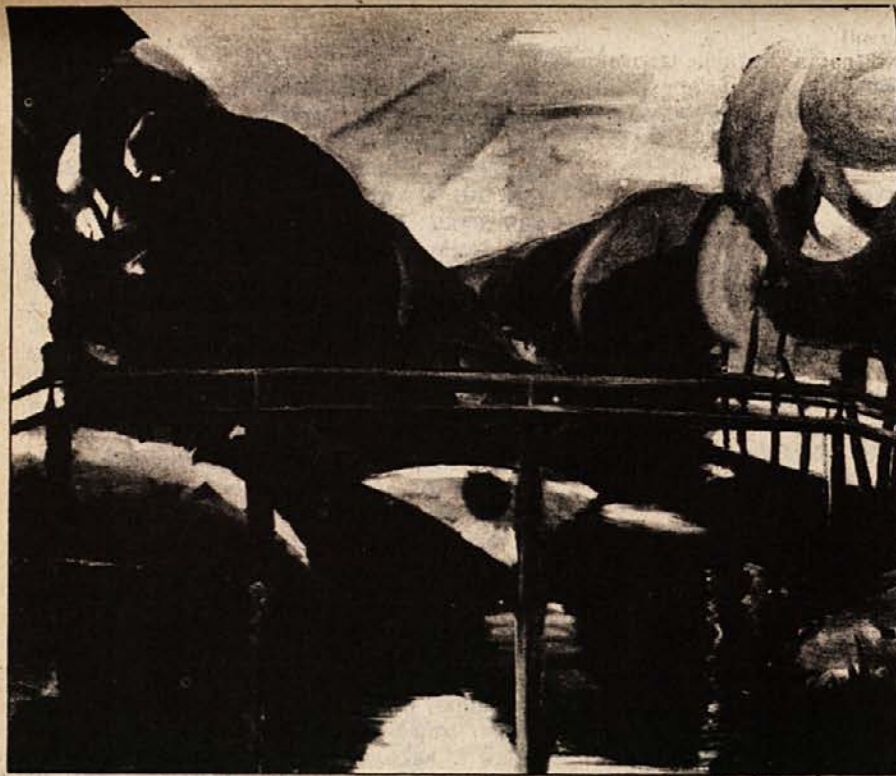
Socialistična zveza in Slavistično društvo Slovenije (SDS) sta se na ta posvet pripravljala kar dve leti. Na začetku priprav pa so o tej tematiki razpravljali tudi na blejskem občnem zboru SDS v jeseni 1977. Objavljeno gradivo s tega zbora dokazuje zanimiv premik in obetavno hotenje. O slovenščini niso spregovorili samo strokovnjaki, ampak tudi uporabniki jezika z najrazličnejših področij našega življenja in predstavniki zamejskih Slovencev.

S to problematiko so se pred posvetom spoprijele tudi nekatere občinske organizacije SZDL.

V Portorož so prišli delegati Socialistične zveze in SDS, delegati drugih društev, združenj in družbenih organizacij, družbenopolitičnih skupnosti oziroma njenih organov, fakultet in nekaterih delovnih organizacij.

Nad štirideset razpravljalcev, od več kot 200 prisotnih delegatov in gostov, je utemeljevalo in zatrjevalo, da je bil posvet o slovenščini v javnosti nujen in da ob nalogah, ki nas na tem

(Nadaljevanje na naslednji strani)



Rajko Strupar: ČEZ ROKAVE MURE, olje –
platno, 1978

področju čakajo, ni dovolj, če na odprta, nerešena ali delno rešena vprašanja samo opozarjamo, ampak jih bodo dolžni vsi odgovorni dejavniki tudi uresničevati.

Ta obveznost izhaja iz spoznanja, da je danes slovenščina naša nepogrešljiva sila v boju za strokovni, znanstveni, kulturni in družbeni napredek.

Za posvet je bilo pripravljeno obsežno gradivo z zanimivimi ugotovitvami in predlogi. Celotno gradivo z razpravami in sprejetimi ugotovitvami, stališči in sklepi bo objavljeno v posebni publikaciji z namenom, da bi zbudilo interes in odmev v sleherni delovni in življenjski sredini.

Trije uvodni nagovori so poudarili temeljne smotre srečanja in hkrati opozorili na zgodovinsko poslanstvo našega jezika ter na njegovo vlogo in pomen v naši samoupravni socialistični skupnosti.

„Morda bi lahko rekli, da je tudi jezik neposredna proizvodna sila, če pod proizvodstvom razumemo vse sile združenega dela, znanja, celotno ustvarjalno moč slovenskega naroda. SZDL se zavzeto in zadnjih petnajst let tudi organizirano trudi, da bi naša socialistična samoupravno organizirana skupnost temeljiteje reševala številne probleme slovenščine v javnosti, v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju. . . Hoteli bi, da bi se v vseh plasteh slovenskega ljudstva poglobila zavest, da smo suveren in sodoben, svobode vreden in spoštovan narod, tudi zaradi našega odnosa do svojega jezika. . .“

Demokratično zvezo delavskega razreda z vsemi družbenimi plastmi, ki oblikujejo slovenski narod, poskušamo ostvarjati v SZDL kot fronti organiziranih sil in množičnih organizacij. Njena temeljna naloga je povezovalna in združevalna, potiskajoča pluralistične interese v enoten tok in akcije. Ta njena narava in naravnost pa jo hkrati usposablja kot tisto organizacijo, ki mora bdeti nad usodo slovenskega jezika, saj ima jezik v narodu podobno povezovalno vlogo. . .“

Iz pozdravnega govora Mitje Ribičiča,
predsednika RK SZDL

„Zaradi tega je prav, da smo se celotnega vprašanja lotili v Socialistični zvezi in da skušamo skupna družbena prizadevanja za višjo jezikovno kulturo obravnavati kar se da celovito in vsestransko. Samo tako se bo mogoče lotiti nalog in ukrepov, za katere se bomo dogovorili tukaj ali na temelju tega posvetovanja v Socialistični zvezi. To mora zavezati vse družbene dejavnike, da storijo vsak svoje, in vplivati v marsičem na naša mednarodna razmerja, kadar gre za Slovence zunaj jugoslovanskih meja oziroma za celotni slovenski kulturni prostor. . .“

Iz uvodne razprave Bena Zupančiča,
podpredsednika RK SZDL

„Čeravno je res, da so bile šele z narodno in zrušeno osvoboditvijo po zadnji vojni izbojevane vse pravice slovenščine v javnem sporočanju, to ne pomeni, da je knjižna, zborna slovenščina mlad, malo razvit jezik, kakor še vedno beremo v tujih virih, pa tudi v različnih domačih zapisih. Zanj je značilna dolga zgodovina in stara kultura. O njeni rabi je odločalo življenje, tudi če so posvetne in cerkvene oblasti poslovale pretežno v latinščini in kasneje v nemščini in je bilo ozemlje s slovenskim prebivalstvom razbito na tri osrednje dežele in več pokrajin ter je pripadalo trem različnim državam, Avstriji, Ogrski in Benetkam.

Kakor je v slovenskem, sorazmerno nevelikem prostoru izjemno veliko narečij, so se prebivalci med seboj razumeli in so vedeli, da govorijo isti, skupni jezik. Prav to spoznanje pripadnosti pa je seveda omogočilo tudi rast slovenskega knjižnega jezika. . .“

Iz vodnih misli dr. Brede Pogorelec,
predsednica Slavističnega društva Slovenije

Naslednji citat je vzet iz odgovorov na anketni vprašanji o slovenščini v javnosti, ki ju je zastavilo uredništvo Dela tudi dr. Antonu Vratuši, predsedniku izvršnega sveta skupščine SR Slovenije.

„Docela sem prepričan, da svoj jezik premalo gojimo. Ne samo jezik kot nekaj izoliranega, (Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)
 ampak kot izrazilo, kot način izražanja, izpovedovanja, ustnega in pisnega. Dostikrat se preveč zanašamo na jezikoslovce, učitelje, profesorje, češ saj jim je to naloga. Vsak bi moral začeti pri svojem lastnem izražanju. Jezikovni pouk se začne v družini in se preko šole nadaljuje v družbi. Vsak bi se moral ukvarjati z jezikovnimi pojavi in problemi v svojem delovnem okolju..."

Iz teh citatov je možno razbrati predvsem naslednje: slovenski jezik ne bo boljši, lepši, ustrežnejši in bogatejši, če mu ne bomo posvečali dovolj osebne in družbene pozornosti in odgovornosti. Dosedanja prizadevanja za boljši jezik, zlasti z obema pismoma SZDL o položaju slovenščine v javnosti (1965, 1975), so obrodila nekaj uspehov, toda stalno in celovito odgovornost za slovenščino kot minulo in živo kulturno vrednoto je pobudilo šele portoroško posvetovanje, katerega sklepi in priporočila bodo morali postati naša vsakdanja skrb, misel in akcija.

Neizpodbitna resnica je, da bomo dosegli boljše uspehe na tem področju, če se bomo ustrezno in odgovorno ozrganizirali. Govorjena in pisana beseda je most med ljudmi in za ljudi, torej ustvarja in soustvarja tako rekoč vsa družbena razmerja. V te odnose pa se v naši družbi vključuje sleherni delavec oziroma občan.

Smoter jezikovnega občejanja je nedvomno v težnji, da bi se ljudje med seboj čim bolj sporazumeli in razumeli. V naši družbi pa to ne more biti le hotenje, ampak nujnost.

Skrb za slovenski knjižni jezik je bila od Trubarja dalje dolgo zaupana le piscem in slovničarjem. Znanstveni, tehnični, kulturni in družbeni razvoj pa je od slovenščine terjal nove, ne vedno tudi lahke ubeseditve. Temeljno bogastvo je knjižni jezik črpal iz narečij in iz svojih besedotvornih možnosti. Večkrat pa je posegel tudi po izrazju drugih jezikov, kar je zlasti aktualno za današnji čas. Ob tem pojavu pa smo postali kar preveč popustljivi in (ne)občutljivi. Ne gre za čiščenje v jeziku za vsako ceno, toda za sleherno sporočilo tuje jezikovne primesi prav gotovo niso sprejemljive. Če danes govorimo o slovenskem knjižnem jeziku v zvezi z njegovo najširšo družbeno vlogo, potem naj v

prvi vrsti vedno in povsod ostane zvest svoji bogati dediščini in dosedanjim naporom, da bi dobil ustrezno znanstveno opredelitev in vsebinsko sproščenost, ob rasti za nove potrebe pa se ne more izmikati zakonom svoje samobitnosti in samostojnosti.

Portoroški posvet je na podlagi pripravljenega gradiva in razprav poudaril, da se bo treba s slovenščino resneje in bolj odgovorno ukvarjati v političnem življenju, zakonodaji, upravi in sodstvu, v vzgoji in izobraževanju, gospodarstvu, turizmu, v vojaškem življenju, v SLO, v civilni zaščiti in stikih JLA s slovenščino kot prvim jezikom v SR Sloveniji; nadalje s slovenščino v množičnih občilih, v strokovnih in književnih prevodih, s slovenskimi strokovnimi jeziki, s čimer je povezana strokovna terminologija in sistematično nastajanje strokovnih slovarjev, in nenazadnje s slovnščino v zamejstvu, saj je dejanska zaščita in svoboda slovenskih manjšin odvisna od tega, koliko resnične svobode ima slovenščina kot jezik manjšine ob jeziku večinskega naroda.

Portoroška priporočila, predlogi in sklepi so opredelili posamezne naloge in nosilce le-teh. Nosilka teh povezovanj in usklajevanj bo republiška konferenca SZDL. Skrb za učinkovit in lep jezik bo prenesena v neposredne delovne in življenjske celice, v katerih bodo stalni jezikovni odbori pretresali in reševali jezikovna vprašanja, in sicer s sodelovanjem strokovnih društev, rednih in honorarnih lektorjev ter s stalno jezikovno vzgojo delovnih ljudi in občanov.

Krajevne in občinske organizacije Socialistične zveze se tej zahtevni nalogi ne bodo mogle odreči, saj sodi v njihove pristojnosti in odgovornosti. Tega pa vse občinske konference SZDL med pripravami za Portorož niso upoštevale.

Slovenščina v javnosti se sama po sebi ne bo izboljšala. Objavljeno gradivo s posveta bo terjalo akcijo, ne enkratno, pač pa stalno in odgovorno. Jezik je živ organizem, zato ne prenese niti nasilja niti obrobnih razlag, še najmanj pa podcenjevanja, ki ga tudi danes ni tako redko deležen.

Pripravil:
 JOZE ŠKUFCA

Antonija Ivanež

Dve pesmi

NA OKNA

Aj, na okna, tja na okna
 dihnila je zima,
 rože je na njih pustila.
 Rože, rožice studene,
 le cvetite, dajte!
 Kmalu burja vam napravi
 trde bele halje.
 Sinko pa se smeje rožam,
 okna sam odpira,
 vanje svojo sapo huka,
 rožice razdira.

BRATJE

Kje ste, moji trije bratje?
 Kako rada bi vam povedala,
 kako je zdaj lepo živeti.
 A okrog mene le tišina
 pritiska na srce.

V tišini čakam vsako noč,
 morda bom trkanje začula,
 morda se bratje vrnejo:
 Janez, Jože, Lojze.
 Veter mi šumi,
 da ne bodo prišli.

Marjanca Colarič

Pesmi

POKRAJINA BEŽI

pokrajina beži pred nami
nikoli je ne dohitimo
kot oseka je zanesljiva
natančno meri svoj beg
niti hitra faronika
je ne more dohiteti

oprijemamo se korenin,
pa nam ostajajo med prsti.
zmeraj hitimo
in jutro nas vznemiri kot spočetje
in tema nas nikoli ne nasiti.

včasih spregovorimo
v brezobličnost sonca,
pa pokrajina beži vseeno.
pušča nas v negotovosti
le glasovi nam vžigajo grla,
upočasnjajo brzenje

vse drugo ostaja kot je bilo.
šeke kladivo meseca
razbije naše lupine
da se ustavimo
in spoznamo govorico
svojih utrujenih teles.

RAZPOSAJENOST JUNIJA KOSCI SONCA

na praznem travniku
odpadla semena
odpeljanih trav.

češnja kresnikuje.

v razposajenosti junija
se veje zadevajo v nebo.
oranžni grozd jutra
spušča tople jagode
na meglíčasto zemljo.

pravetloba jemlje
ostanke noči.

samo neznatna senca
zmeraj ostane
neporažena.
tihu preži
iz svojega
večnega
skrivališča;
nihče ne more
neopažen
mimo nje.

hodili smo dan in noč
in šele v visokem ločju
smo se ustavili,
nabrusili kose ob zori
in žarezali v bodice sonca.

na rastilu smo pustili
svoja bela oblačila
in v zeleni vodi
smo si izpirali pot
z rok in obrazov.

trstika se je skoraj utopila
in žalost trav je bila neizmerena;
opustošeno sonce
je raztrosilo roj mrtvih kresnic,
da je voda potemnela v tolmunih.

rdečkasti žerjavi zarje
so obletavali edino gnezdo,
skrito med ločjem:

ne zaradi ljubezni,
iz usmiljenja
smo jim ga pustili nedotaknjena.

SREČANJE – NOVO MESTO, 1978

po dolgem obdobju suš in deževij,
vročin in zim
so se sledi spet zarisale
v starodavnem mestu;
rdečkaste kupole
podkapiteljskih večerov
so zatrepetale v kolobarjih spomina.

običajni vhod,
izrabljen kot nesmisel,
stičišče oči,
cevi v zenicah se napnejo,
pristopim tiho
in desetletje kot ogrinjalo
prečutih noči pade z mene.

množica lesenih predmetov,
posmeh in razodetje,
vse spolzi po desnici
kot toplota zasilnega bivaka.

dotikalnica spomina
preblisne hip,
nelagodno izpraševanje vesti.

privid zime 1967.
prastrah se je zmeraj
izpletel iz pajčevin
in polzel kot strašne žuželke
iz vseh kotov.

prošnja je bila izrečena nič kolikokrat;
danes poslednjič in čisto naključno.
popkovina nekega trajanja
je bila tako preprosto pretrgana.

NA PREŽI JUTRA

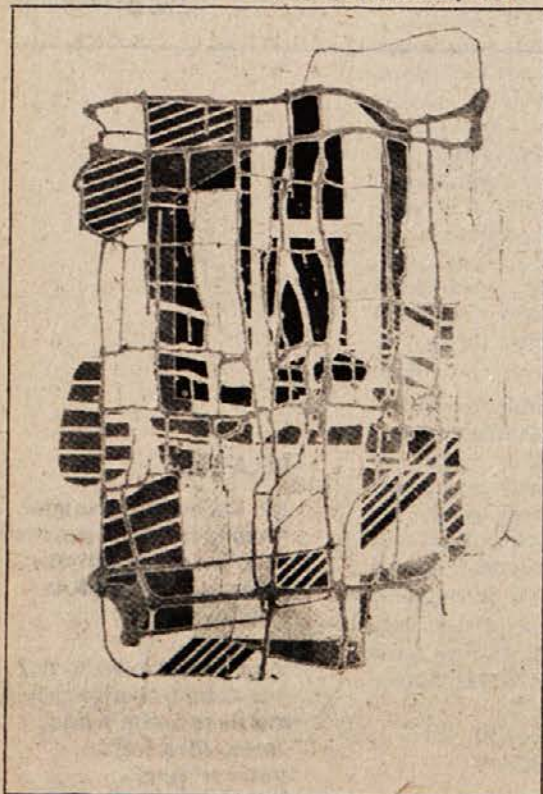
v temnih razpokah
jelenovega ruka
glas izgubljenosti.
visoki ognji ugašujejo
pod nemirnimi kopiti;
na preži hlád temni,
ličinke silijo v mehko brazd.

strehe so se vgreznile
nizko nad slemena;
v njih rahlo dihanje.
tišina se napreza
in vid za šipami je oster
kot srebrna britev.

velike temne sence
so preskočile noč.
na vzhodni strani se jasni
razpoka dneva;
v nemir noči
bo zdaj zdaj planilo
oranžno jutro.

le na zoranih poljih bo lebdela
mehka, bela senca
kot topli dih
izpod prsti nabrekle.

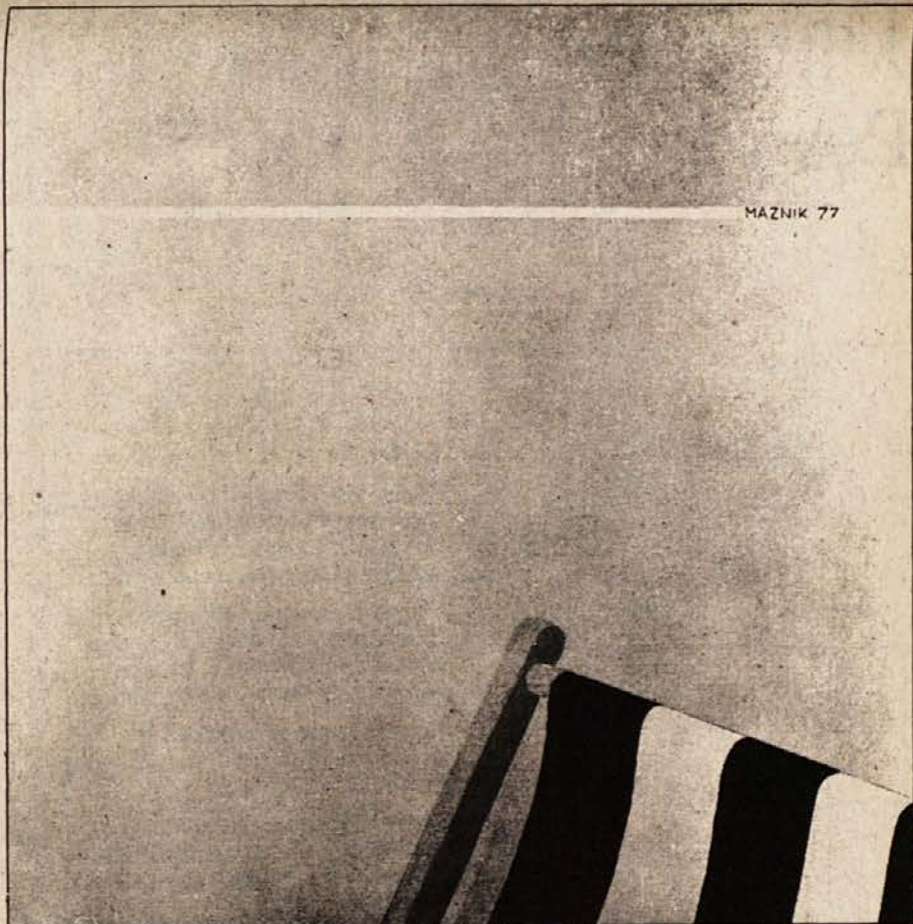
Jovo Grobovšek: MESTO, mešana tehnika, 1977



Milan Markelj

Pesmi

MAZNIK 77



Marjan Maznik: STOL, olje – platno, 1977

kresna noč 78

nocoj so preko gorjancev
zarjavele železne ptice letele
nizko nad temnimi lesi
so v zarjo večerno škripale
nemirni gozdni duhovi
nekdanji poganski bogovi
so med praprotjo blodili
v meglicah privide lovili
izpod izlizanih pragov
izginulih cerkva in kapelic
so modrikasti plameni vstali
v mraku plesoči jeziki
stoletno skrivnost so izdali:
tu je zaklad

gora se je prebudila
odprla oči iz tisočerih kresnic
gora je dahnila
opojni vonj košenic
svežino kristalnih izvirov
topli utrip pradavnih povesti

v dolino
vso osvetljeno
razgaljeno
nadišavljeno
v plohi besed utopljeno
prodanokupljeno
prepolno ljudi
dahnila je gora čarobna
skrivnostni dah
je poulični vetrč postal
klavrn vetrč
z vonjem po drugem mnenju

predniki

v prvem mraku pred nočjo
naši predniki
nizko sklonjene tenje
stokajoč skozi hiše gredo

v urah tenko počí
pod streho zastoka les
nato vse zamre
oči otrok široko razprte
v blede nasmeh mater zazrte

naši predniki
stokajoče tenje
počasi gredo skozi hiše
počasi gredo
nikoli ne bodo njih kosti
našle mir
dežele kamor bi rade
ni nikjer

v gostilni

v gostilni: jaz
polič vina
in gospa tišina
ura vtaknila
mi prste je v srce
in tolče zložno
s kolesjem škripajočim
ki se mu prah zajedel je v oči
kot so spomini
zprašili duri časa
da škripljejo otožno
v te dni

spomin

iz kopeli spomina prihajaš
vsa nova in čista
v temnem tkanju dnevov
si svetla nitka
si luč in hrepenenje
si življenje

hvalnica vinu

s čašo vina si oči odpri
glej kako ves svet žari
pod kakšno glorio večera
se skriva temni lik noči

odpri slepe oči
življenje žari
gori ta plamenica
ta kres na robu noči

ne zvrni se v prepad
brez svetlih sanj
iskrice svetleče
podirajo večnosti ječe

od obilja besed

od obilja besed si pokleknil
moj brat
stud ti je zamašil ušesa
zaprla ti usta je pesniška strd
a še je beseda čvrsta in klena
še je beseda ki močno nit spleta
še je beseda med vsemi stvarmi
le za nas je več ni
le za nas je potopljena
v mlakužah
v obilju
v lažnih radostih
v gori nanesenih misli
na smetišču vrednot

Janko Just

Pesmi

LUNI

Nocoj sem gledal na brezbrežnem nebu
med temnimi oblaki tvoj obraz:
bila si polna žalostnih ekstaz,
kot bi bila, o, luna, na pogrebu.

Vse misli moje na neskončni poti
so spremljale te kakor kak zaklad,
čeprav zakladov nisem šel iskat
še nikdar; nisem vdan tej zmoti.

Nekako iz obupa vzradoščen
sem vzkliknil za teboj, o, luna blede,
ki si edina mi tešila bol —

vsa mrtvohladna. Hvala, luna, bolj
kot v vljudno frazo spačena beseda
si potešila hip mi razdvojen.

ČRNE PTICE

Na mahu vegaste strehe sedijo
in so kakor kipci zgrbljenih žensk,
na črnem mahu še bolj črne se zdijo,
teman dan se sveti jim v temnih očeh.

In dolgo sedijo in dolgo molčijo,
da od te tihote onemi ves svet,
potem kdove kam kriče odletijo,
kdove komu v delirij bele noči.

NOCTURNO

Trave so se sklbnile,
krotka je hostna žival,
reke so se umirile,
v zvoniku je čas zastal,

sanje so pobegnile,
težka samota kaplja,
veje so se zgostile,
v srce samota kaplja;

gore so razgrnile
črne rjuhe čez svet,
zvezde so se izgubile,
mesec ne more na svet.

CITADELA

Rože. Rdeče in bele.
Siv dan. Udrte stopinje.
Vsenaokrog črepinje.
Kažipot s Citadele.

Kdo? Nekdo pač. Kdorkoli,
ki ostal le spomin je.
Od daleč diši brinje.
Pojdi ali pomoli.

Mir, molk kot v katedrali.
Rože. Rdeče in bele.
Bele so ovenele,
rdeče so pomandralli.

STONOGE

Tu so obstale stonoge.
Kdove zakaj so obstale.
Kdove zakaj obležale
za vekomaj so stonoge.

Koder so šle stonoge,
so zacveteli lišaji.
Črno cvetejo lišaji,
koder grejo stonoge.

Ko pa umrejo stonoge,
umrejo na črnih lišajih.
Mrtve so kot pomišljaji.
Kam so hotele stonoge?

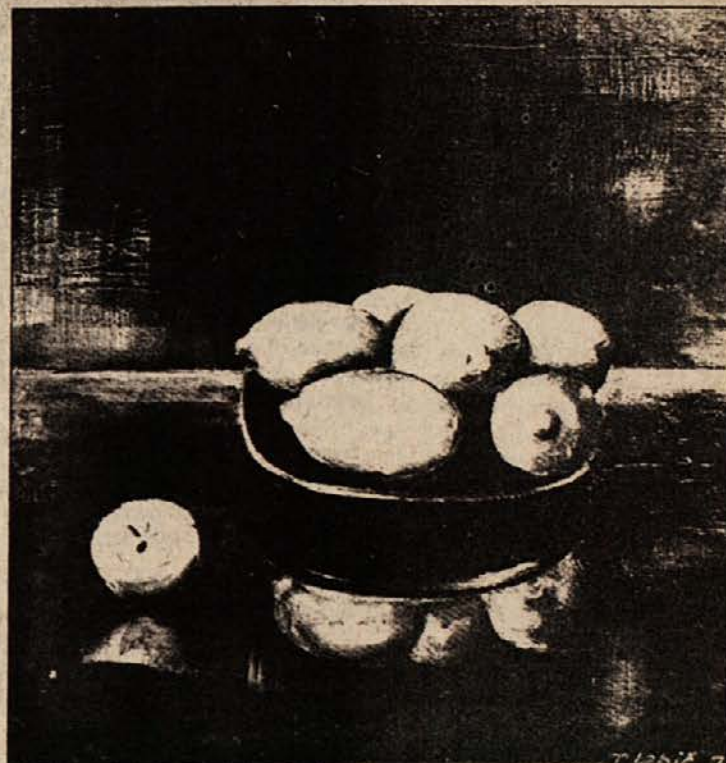
Slavica Jesenko: STARO KRŠKO, olje — platno, 1977



France Režun

Nevarna pot

(Odlomek iz Sanj)



Tugo Lebič: LIMONE, olje –
platno, 1974

Ko sem se vrnil v votlino iz nekega prejšnjega življenja, sem našel pravo opustošenje, vse je bilo pomešano: nebo, zemlja, drevesa, kamni, barve, vonji, misli in pokrajina, ki sem jo pretakal skozi svoje nekdanje vedenje in jo hotel ponovno urediti, ni več sledila mojim ukazom, bil sem predolgo odsoten in moja narava se je toliko napila utripa drugih zvezd, da sem bil v tem nekdanjem mojem svetu samo še tujec, pozneje sem zvedel, da nosim v sebi sile, ki so mnogo večje, kot jih premore že pretrujena gmota starega planeta.

Dolgo sem popotoval po tistem neurejenem kaotičnem svetu, ki se je zdel popolnoma mrtev, potem pa sem v svoje veliko presenečenje prišel na ROB, kjer se je ta svet nehal in kjer je na samem robu stalo veliko ZABAVIŠČE. Morda so poslednji prebivalci planeta že zaslu-ti svoj konec in si prav zato zgradili to sijajno zabavišče, ga razsvetlili z lažno svetlobo svoje usihajoče misli in se zavarovali pred vedno večjo grozo nemoči z dovolj trdnimi stenami samozadovoljnosti.

Zabavišče je bilo mnogo bolj prostrano, kot se je najprej zdelo. Ko sem hodil iz dvorane v dvorano, sem tudi odkril, da „gostje“ niso enake polti, da se na zunaj razlikujejo, da pa so si v svoji notranjosti zelo podobni: vsi so tekmovali, kdo se bo obdal z večjim razkošjem in zunanjim bliščem, in v vseh je bila ena sama težnja, da bi svoja ravnanja uskladili z obćim redom in pravili, ki so bili v strogem logičnem redu vedno prisotni in jih je bilo čutiti celo fizično, opazil sem tudi, da ti „gostje“ ne živijo več svojega življenja, da niso več sami sebi zadostni, da neprestano posnemajo drug drugega in da si morajo znova in znova izmišljati vedno nove predmete, da se z njimi okitijo in s tem pridobijo na svoji veljavi – menda so tisto pokrajino tam zunaj prav zato tako razdejali, ker so se bojevali med seboj, kdo ji bo iztrgal več njenega življenja.

Iz razgovorov, ki sem jim prisluhnil, sem tudi zvedel, da so mnogi rodovi pred njimi živeli še zunaj, kar v sosedstvu z zemljo, drevesi, pod odprtim nebom z oblaki, dežjem in soncem, na

obalah rek, jezer in morij in popolnoma prepušćeni surovim silam tiste divje narave, ki so jo oni, njihovi potomci, vendarle ukrotili. Iz nekakšne nepreverjene zgodovine so tudi vedeli, da so bili takrat še gozdovi in v njih ptice pa polja, na katerih so iz sokov zemlje in ognja sonca nastajala različna zelišća, ki so jih njihovi predniki jedli, nerazumljivo jim je bilo, da so njihovi predniki ubogali pota sonca, sledili vetrovom in kdaj pa kdaj poslušali celo šumenje zvezd, niso mogli razumeti, da so bila drevesa živa, da so vsako pomlad ozelenela in v jeseni dajala plodove – v njihovem zabavišču ni bilo več letnih časov in njihova kristalna umetna drevesa niso nikoli vzcvetela. Pa jim ni žal za tistim barbarstvom, res, da njihovo zabavišće ni tako prostrano, kot je bil svet tam zunaj, in nič zato, če ni več sonca, ne dneva in noći, ne rek in morij, ne dreves in njihovih senc, saj reke lahko poplavijo, sonce lahko zažge občutljivo kožo, drevesa so lahko v napoto letalnim napravam – tu v zabavišču pa so varni pred vsemi temi tegobami, ni jim več potreben boj s sovražnimi silami narave, ki jih ni nikoli prav razumela in se je vedno obnašala po svoje, premagali so jih, uničili so svet tam zunaj in nič zato, če so ga tudi izgubili.

Bil sem še naprej radoveden in hotel sem vedeti, kakšna je narava njihove misli, kam segajo njene korenine in zakaj se je njihova pot konćala s tako strahotno ječo.

S skrito kamero posebne zavesti, v kateri sem hranil svetlobo medgalaktičnih plimovanj, sem presvetlil možgansko tkivo teh čudnih bitij in ugotovil, da so valovanja, iz katerih se rojeva misel, popolnoma neusklajena s tistim OBCIM, ki se iz vseh neskonćnih središč CELOTE pretaka v dele in iz delov spet v celoto. Zdaj sem tudi razumel, zakaj je ta nekdanji moj svet doživel takšno opustošenje: otroci sonca in zemlje so pozabili na svojo pot in niso doumeli, da brez kamnov in sonćnega ognja, prepádov nebivanja, rek in morij, viharjev in umiritve v rosi kaplji, trav in dreves... tudi njih ni, ne

(Nadaljevanje na naslednji strani)

njihove misli, s katero so tako boleče posegli v svoje lastno rojstvo. In če njihova misel zdaj usiha, se je to zgodilo zato, ker so prehitro zaključili svet, ker je steblo zlomljeno in rast prekinjena. Z uničenjem sveta tam zunaj so si ti „zmagovalci“ spodrezali svoje lastne korenine.

Bilo je nekaj poizkusov, da bi zadnja še preživela drevesa prenesli v zabavišče in jih ohranili kot primerke iz nekega nekdanjega sveta, toda vsi ti poizkusi so propadli, kajti drevesa so umirala že zaradi njihovih umetnih pogledov, in če so šli mimo njih, so trepetala od groze. To so mi povedali gostje sami, vendar brez obžalovanja, kajti zanje je bilo to samo nenavadno obnašanje.

Ko sem jim povedal svojo resnico, so posebneli in me proglasili za norca. Na posvetu, ki so ga sklicali kmalu zatem, so zaključili, da onesnažujem njihovo absolutno resnico in da me je treba takoj izgnati iz njihovega sveta.

Vrgli so me v kristalno kroglo, pritrjeno na eno od tistih sten zabavišča, ki so bile obrnjene proti PREPADU. Iz nje sem lahko opazoval, kako se nebivanje onstran roba vedno bolj zgošča in prehaja nazadnje v temnordečo kroglo popolnega ničā.

Nenadoma se je kristalna krogla neslišno odprla in začel sem padati v prav tiste globine najprej črne in potem rdeče teme. Ne vem, koliko časa sem padal, toda moralo je biti zelo dolgo, kajti ko sem spet pogledal vase, sem videl, da sem se zelo spremenil: moje tkivo, ki je vpijalo tisti nič, je postalo mnogo bolj zapleteno, vendar hkrati tudi mnogo bolj prožno, tako, da me drobci svetov, ki so kdaj pa kdaj zašli v ta zgubljeni prostor, niso mogli več raniti.

Vedel sem, da sem zelo daleč od svojega nekdanjega planeta, toda nisem se bal, da se ne bi mogel vrniti, kajti šel sem skozi toliko prostorov in časov, da sem lahko izračunal vse slučaje — in čeprav je bil skupni imenovalc še tako neznansko število, sem v njem z lahkoto zagledal pot, ki me bo privedla nazaj.

V globinah ničā sem bil popolnoma svoboden in lahko sem ustvarjal kakršnokoli svet ali uresničeval najbolj nenavadne želje: v brazde rdeče teme sem zasejal misel o nekem jutru, ki sem se ga spominjal iz otroških let, in vzcvetela je luč, najprej kot droben cvet nežne vetrnice, potem pa kot plamen najbolj svetlih upanj, ki smo jih takrat še zmogli. V tej luči sem potem ustvarjal travnike, gozdove, polja in potoke in jih naselil s samimi srečnimi bitji, takimi, ki so lahko živela kakršnokoli življenje, ne da bi ranila najtanjše vlakno svojega sosedsstva. O takem svetu sem sanjal že kot otrok, kajti spominjam se, da se nikoli nisem sprijaznil s tem, da bitja lahko so samo tako, da razdirajo druga drugo.

Zdaj sem bil osvobojen ene same RESNICE, ki me je nekoč tako samovoljno zgnetla v svoje ORODJE, zdaj sem vedel, da je ena sama resnica samo plod naše premajhne zbučenosti, ob neskončnih razsežnostih CELOTE sem odkril toliko resnic, kolikor sem jih hotel, in razločno sem zagledal: resnica je samo senca neke luči, ta se pretaka skozi stvari in bitja, ki pa so po svoji naravi zelo različna, ko jih presvetli, nastanejo različni odmevi, podobe in glasovi in v vsakem bitju se oglašā in ogleduje svet drugače.

Ob tem gledanju sem spoznal, da se celota razkriva svojim delom (bitjem, stvarim!) samo toliko, kolikor se je v NJIH uresničila ZANJE. In še sem vedel: v nobenem delu (bitju, stvari)

ne zmore celota vsega, saj bi potem del presegel njo samo.

Zato so tudi stvari in bitja ujetniki svoje lastne narave in njihove resnice ne zmorejo preko praga svojega doma.

Toda kako sem lahko to vedel in ali ni tudi moja resnica takšen ujetnik?

Najprej sem bil brez moči, potem pa me je oklep nebivanja prebudil še bolj: samo ena pot je, da se iznebiš ujetništva, to je pot, ki se začne v trenutku, ko te NI, ko je OGLEDALO V TEBI RAZBITO na toliko koščkov, da se lahko skoznje lomijo prav vse resnice sveta, ne da bi puščale kakršnokoli senco, sence ne sme biti, kajti senca si TI SAM in skozi tvojo naravo izkrivljene resnice. Zdaj, ko me je nič toliko pregnetel, da sem bil v njegovih rdečih vrtincih samo še spomin na neko prehojeno pot, sem zmogel tudi ta pogled.

Potem pa sem si nenadoma spet zaželel vrnitve in neka neustavljiva sila me je zbrala v ječo spet drugačnih razmišljanj:

celota vendarle rabi dele — kaj bi brez njih? — in naj je resnica, ki se pretaka skoznje še tako izkrivljena, ostane vendarle resnica in za stvari in bitja, ki ne zmorejo jdlje, tudi edina, še več, naj bo resnica delov kakršnakoli, vedno je tudi resnica celote, saj se celota uresničuje samo iz delov.

To drugačno razmišljanje me je privedlo spet na rob mojega nekdanjega planeta, odkoder sem razločno slišal krike prav teh posebnih resnic, prepletajočih se v kaotično valovanje neke preu-trujenosti.

V dvoranah, kamor sem se vrnil, pa je bil zunanji videz drugačen: bilo je vrvenje, nemir in napetost in iz vsega dogajanja se je dalo razbrati, da se pripravlja nekakšna prireditev, na kateri bodo nastopali umetni pevci z melodijami, ki so jih v tistem času sestavljali iz zvokov najbolj stopnjevane zavisti in sovraštva.

Odločil sem se, da eno od teh prireditev obiščem, kajti zanimalo me je, kako bodo „gostje“ sprejeli ta zadnji krik glasbene mode. Vendar sem vedel: če „gostje“ opazijo, da se je „divjak“ vrnil, je po meni in spet me bodo zaprli v tisto stekleno kroglo. Zato sem se moral zavarovati. Toda kako? Nenadoma sem se spomnil, da lahko uporabim sile, ki sem jih nabral v medzvezdnem prostoru, preden sem se vrnil v ta tako opustošeni in izgubljeni prostor. Te sile so mi omogočale povezovanje in usklajevanje vseh bitij in stvari v en sam prostor in čas, kar pa je pomenilo enotnost vseh bitij in hotenj in uničenje vsakršnih nasprotij. Za delovanje teh sil je zadostovala že sama misel nanje.

Pomirjen sem odšel na prireditev, za katero so „gostje“ uporabili eno od največjih in najlepših dvoran zabavišča. V tej dvorani je bilo nasilje sprememb stopnjevano do vrhunca: vse stene so bile v gibanju in prostor je neprestano menjal svojo obliko, v te spreminjajoče se oblike se je natakala zdaj rdeča, zdaj zelena pa spet modra svetloba, ki pa se nikoli ni umirila, saj so jo z razbitim ritmom nekakšnih bliskov vedno znova ugašali in odpirali izvore vedno novih kontrastov, neukročenost prostora, svetlobe in barv je dopolnjevala še podivjanost glasov.

Opazoval sem goste, kajti žele sem zvedeti, kako se v tem okolju počutijo. Ko sm jih ponovno presvetlil z valovanjem CELOTE, sem odkril zakaj takšna zagnanost v te zunanje kontraste.

V njih je bila popolna praznina: nobnega razpoloženja, ne volje, ne hotenja in nobene potrebe po kakršnemkoli doživetju. V nadaljnjem raziskovanju te opustošene NOTRANJO-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

STI sem odkril, da je tudi misel in celotna zavest osiromašena zgolj na zbiranje občutij in zaznav in da je edini smoter vseh duševnih valovanj predvsem stopnjevanje čutnega sveta v vseh njegovih razsežnostih.

Zakaj je začela misel, volja, radovednost usihati?

Najprej sem bil začuden, potem pa sem spet vedel: ti zmagovalci so v milijonih let svojega fizičnega in duševnega razvoja negovali samo svojo resnico in svoja spoznanja, bili so tako zaverovani v čudež, da so lahko ustvarjali, odkrivali in spreminjali svet, da niso niti opazili, da so poleg njihovih resnic še druge, da jih je neizmerno in da so vse ujete druga v drugo.

Čeprav so vedeli, da je svet neizmeren, so verjeli samo sebi, postali so ujetniki samega sebe, sledili so samo svoji naravi in svoji poti. V tem ujetništvu so tudi prezrli, da njihove odločitve, ravnanja in posegi v svet, ki jih je obdajal, niso vedno usklajeni z občim valovanjem celote in da je zato ogrožena tudi njihova lastna narava. Neusklajenosti in stranpoti so se kopičile in planet je počasi, toda nezadržno umiral. In čeprav so ga raziskali in razstavili do poslednjih kotičkov in odgovorili na vsa učena vprašanja, tistega, kar je porušilo harmonijo nasprotij, niso našli, kajti POZABILI SO POGLEDATI VASE. Če bi to storili, potem bi vedeli: za svet je samo človeška resnica pretesna, svet rabi za svoj utrip, uresničevanje in razcvetanje resnice vseh stvari in vseh bitij, vseh prostorov in časov in samo VSE resnice, združene v ENO lahko netijo plamen večnega nadaljevanja. Ker niso pogledali vase, niso mogli videti, da so prav oni, „zmagovalci“, tisti, ki so spodrezali planetu korenine svobodnega razraščanja.

Zakaj niso pogledali vase?

Tega jim ni dovoljeval njihov pogled, ki je bil večni otrok prepričanja, da so v svetu nekaj izjemnega, da je svet zaradi njih, da ga morajo podrediti, ukrotiti in dokončno razložiti, ta pogled jih je stalno zapeljeval v razdiranje prav tistih vezi, v katere so bili tako usodno vpleteni tudi sami. Svet se jim je že od vsega začetka

zdel kaotičen, poln protislovij in surovih sil, ki so delovale mimo njih. Začeli so ga spreminjati in, očarani nad uspehi svojih poseganj, so to pot nadaljevali, nikoli niso doumeli, da s tem posegajo tudi vase, niso doumeli, da so vzrok in posledica hkrati, ustvarjalci in ujetniki taistega sveta, ki so ga ustvarili. Ta enostranski, samo iz njih izvirajoči pogled jih je pripeljal tudi do tega, da so svojo resnico doživljali kot univerzalno in zato celotno razlago sveta zaključili tako prenačljeno.

Ko si izčrpali vse zmožnosti svoje narave, svet, s katerim so pretrgali stike, pa jih ni razvijal dalje, so postavili mejo tam, do kamor je segel njihov pogled in zadnje, najbolj občutljive tipalke njihovega spoznanja. Zanje so bili dani vsi odgovori in potem jim misel ni bila več potrebna, ugasnjene so bile vse radovednosti in vsa hotenja mrtva, v svetu, ki je ležal pred njimi razgaljen in oropan vseh neznank, ni bilo mogoče ničesar več razstaviti, absolutna človeška resnica je ustavila ves nemir in s tem razdrla tudi sebe, z mislijo in lakoto iskanja je umrla tudi želja po nemogočem in vse sanje so odcvetele.

Ta „zmaga“ je pustila za seboj prav tisto opustošenje, ki sem ga zagledal, ko sem se vrnil, zmagovalci so svet razdrli, niso pa ga znali več sestaviti, potem so se umaknili vo to zabavišče, kjer se v njih ponavlja samo še najelementarnejši utrip biti — nemir občutenja in večna lakota po ponavljanju in vračanju v iste kroge.

Toda ali oni to vedo in za vso to praznino v sebi?

Na koncertu so skozi neubrane zvoke v resnici pretakali samo tisto, kar lahko rodi nasilje, otopelost misli in stopnjevanje zavisti in sovraštva. Menda je bil to tudi edini spomin, ki jih je še spremljal iz zadnjih dni nekdanjega sveta.

Po vsem tem sem vedel, da o sebi vedo manj kot kdajkoli.

Tudi odkrili me niso na tistem koncertu in ni mi bilo treba uporabiti sil, ki sem jih nosil s seboj.

Odšel sem ven, na ROB, da bi še enkrat premislil o neki poti.

Leonard Polšak: ZIMA, olje — platno, 1979



L. Polšak 1979

RAZVOJ

Predvsem naj bi se vsebina naslednjih vrstic oklenila te ne tematike današnjega časa, varovanja človekovih dosežkov v daljni in bližnji preteklosti. Iz dneva v dan bolj zavzeto sledimo opozorilom, da delo človeških rok za seboj ne pušča le izide, ki so nam v ponos, temveč v težnji po vse očitnejšem razvoju zahteva tudi neprijeten davek. Nikakor niso preuranjena prizadevanja, da zaščitimo svoje bivalno okolje pred onesnaženjem, da zaščitimo zrak, vode in rodovitno zemljo. Vsemu temu poudarjeno pristavljamo tudi opomine, ki zahtevajo spoštovanje in zaščito človeške kulturne ustvarjalnosti v preteklih obdobjih in ki smo jih podedovali kot nasledniki v razvoju človeške civilizacije.

DOLENJSKA

Bogastvo naše, sicer ne natančno opredeljene pokrajine, njen kulturni zaklad, je nesporno izjemno veliko. Dokazi o neprekinjenem snovanju njenih prebivalcev v več tisočletjih pred nami so temelji naše sodobne zavesti, našega ponosnega trenutka sedanjosti. Globlje ko nas želja po znanju vodi v poznavanje naše zgodovine, v proučevanje materialnih dokazov o naši moči in umu, pogosteje se srečujemo z usodno resnico, da nam podatkov manjka, da jih ni: bili so, pa so izgubljeni. Ob tem ne gre le za dokaze, za pričevanja daljne, temveč predvsem bližnje preteklosti in ne nazadnje celo naše sedanjosti, neusmiljeni čas, v katerega vlagamo vse svoje moči in se borimo za napredek, boljši jutri, nas vse prevečkrat preslepi. Vnema, da naj vse, kar nas spominja na neprijetno preteklost, revščino in trpljenje, izgine, nas je oropala že marsičesa, kar je kljubovalo zobu časa in človekovemu uničenju dolga stoletja. Žal pri tem ne gre za kronologijo dogodkov v svetu, temveč za vsakdanji pojav okoli nas.

PRIZADEVANJA

Da bi bogate dokaze o našem bivanju ohranili, so v svetu že dolgo, pri nas pa delno pred vojno in načrtno po osvoboditvi zaupali nalogo zbiranja, varovanja premične kulturne dediščine muzejem. Ustanove, ki so večinoma nastale okoli leta 1950, so do danes postale centri za proučevanje zbranega gradiva, za publiciranje izsledkov raziskovanj in prikazovanje gradiva na razstavah in v zbirkah. V muzejih je moč shranjevati le premično dediščino. Izjemno pomembnost človekove nepremične, stavbne dediščine pa smo zaupali službam spomeniškega varstva, ki se mu je danes pridružilo še varstvo naravne dediščine. Vsa skrb naštetih ustanov in služb je prežeta z osnovnim načelom, da ni ničesar, kar smo od preteklih rodov podedovali, naše, osebno ali narodovo in samo tako, temveč je last vsega človeštva. Predvsem ta misel vodi varovanje tistih pričevanj, ki jih danes zavestno ali iz malomarnosti uničujemo, velikokrat v nepremišljenih postopkih, ki jih tako preradi proglasimo za humana in napredna.

VAROVANJE

Obseg zaščite se je z razvojem naše družbe smiselno razvijal. Pred časom smo mislili, da je dovolj, če poizkušamo zaščititi le dragocenosti, ki so imele pridih „zaklada“ ali pa so to tudi res bile. Na ta način nam je ostalo do danes rešenih

mного pričevanj o načinu življenja predvsem vladajočih razredov. Drobnim predmetom, opremi in predmetom za dekoracijo bivališč smo nato pridružili še bivališča sama, arhitekturo posvetne in cerkvene vsebine. Danes nas ne omejuje obseg vasi ali mesta, ki ju ščitimo, če je potrebno po delih ali kot celoto. Neusmiljeni posegi v okolje pa so rodili prizadevanja, da z načrtnim varovanjem in ohranjanjem narave in njenih posebnosti poskušamo zagotoviti nekaj dragocenega bivalnega prostora bodočim rodovom. Ob vsem naštetem ne moremo mimo spoznanj, da je človek s svojim načinom življenja predmet in dejavnik nekaterih znanstvenih panog, predvsem etnologije in sociologije ter drugih. Tudi način življenja in dela, bivanja in ustvarjanja je tisto, kar poizkušamo ohraniti v vseh kakovostnih različicah.

MUZEJ

Najstarejše ustanove, ki so nastale, da bi v njih zbirali najdragocenejše predmete, umetnine, so muzeji. Sčasoma je muzej pridobil vrsto novih nalog, danes pa postal prostor, ki nam prikazuje celovitost dogajanja na svojem področju. Ločimo predvsem kompleksne in enorodne ali specializirane muzeje. Tam, kjer je zbranega veliko kakovostnega gradiva ene same tematike, se razvijejo enoviti specializirani muzeji: antropološki muzej, arheološki muzej, muzej likovne umetnosti, muzej revolucije, muzej domovinske vojne, etnografski muzej ipd. Razvita kultura manjših geografskih področij, kot je tudi Dolenjska, pa zahteva muzej, v katerem je prikazana celovitost poteka vsega zgodovinskega dogajanja z različnimi prikazi vseh področij človeške ustvarjalnosti. V času, ko so nastajale muzejske ustanove po Sloveniji, je bil predvsem očiten ravno ta vidik. Nastali so kompleksni muzeji v Brežicah, Metliki, Novem mestu in Kočevju. Do danes se jim je pridružila še Kostanjevica z izrazito usmeritvijo v likovno dejavnost.

Prav je, da si trenutek, v katerem praznujemo 25-letnice in 30-letnice omenjenih kulturnih hramov, poblizje ogledamo. Muzeje šteujemo v vrsto poklicnih dejavnikov, soustvarjalcev kulture. Že imena ustanov poskušajo opredeliti obseg njihovega delovanja. Pokrajinski muzej v Kočevju, Posavski muzej v Brežicah, Belokranjski muzej v Metliki in Dolenjski muzej v Novem mestu skupaj imajo danes blizu 39 redno zaposlenih. Številka je presenetljiva. Vsako nadaljnje opisovanje trenutnega stanja lahko opredelimo z besedami: muzejsko službo imamo razvito v skladu z našimi možnostmi. Žal se s tem ne more strinjati nobena omenjenih ustanov, prav tako ne tiste, ki tu niso omenjene: Galerija Božidar Jakac v Kostanjevici, Dolenjski kulturni festival v Kostanjevici, Galerija in Tabor likovnih samorastnikov v Trebnjem, Muzej izgnancev v Brestanici, Galerija v Krškem. Sedanja stopnja razvitosti muzejskih ustanov ne more biti zadovoljiva. Predvsem ne v času, ko zasledimo izredno hitro propadanje vseh vrst dokazov naše preteklosti. Ravno ta očitna nevarnost nas spodbuja k iskanju ustrežnejših rešitev. Predvsem sprašujemo po bistvu muzejskega dela. Ker to temelji na številu in usposobljenosti strokovnih delavcev, ni težko najti nekaterih vzrokov v tej smeri. Premalo

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

strokovnjakov, ki se večinoma zelo težko opredeljujejo za delo zunaj velikih centrov, in odsotnost ustreznih tehničnih delavnic in delavcev sta bistvena vzroka.

Preseči moramo razmišljanje, da je muzej dovolj v trenutku, ko so postavljene zbirke. Muzej ima zbirke kot rezultat raziskovanj, jih seveda smiselno in čim bolj izpopolnjuje, bogati, prenavlja in prilagaja takemu načinu prikazovanja, ki pritegne vedno znova tudi večkratnega obiskovalca. Nedopustno in škodljivo je ohranjati zbirke nedotaknjene tudi 20 let ali celo več, ko se je ves način življenja in mišljenja razvijal dalje. Temelj muzejskega dela so bogati dokumentacijski sklopi, pregledi znanega gradiva, knjižnice in ustrezni spremljajoči laboratoriji in delavnice. Vsega tega pa še zdaleč nimamo in tudi ne bomo tako kmalu imeli. Predvsem ne toliko časa, dokler nas bo tako malo - in tako mnogo.

RAZLIČNE REŠITVE

Osnovni smisel vsega varovanja je ohranitev. Seveda v čim boljšem stanju, morda brez posebne razlike, kdo je predmet ohranil. Vsa ta različnost pogledov je očitna v trenutku, ko se zavemo našega skupnega smisla za zbiranje starin. Cela množica zbiralcev se je usula v vse mogoče pore našega vsakdanjika in izbezala na svetlo pozabljeno preteklost. Mnogi z namenom, da bi s tem iztrgali uničenju prenekateri predmet, dragocen dokaz naše trdnosti v krutih tokovih zgodovine. Med njimi žal tudi taki, ki jim je ropanje vsega, kar diši po „starini“, pomenilo trgovanje in preprodaje. Sla po bogatstvu tudi tu ni kazala usmiljenja in žal je še vedno tako. Zbirke predmetov so nastajale in še nastajajo v zasebnih rokah, tudi v tujih, doma pa skušamo velikokrat očitati muzejem, da s terenskim delom niso dovolj uspešni. Ob vsem tem so muzealci vendarle prepričani, da so privatne zbirke, ki so nastale do sedaj, oblika zaščite in varovanja, ki dopolnjuje javnosti dostopno bogastvo. V skrbi, da bi približali zamisel o zaščiti ljudem, so nastale mnoge krajevne zbirke in spominske sobe. V teh so obiskovalci v najtesnejšem stiku s svojo krajevno zgodovino, svojim mestom v njej in izid dvogovora je gotovo ugoden. Velikokrat se te skromno zasnovane zbirke bogatijo in širijo. Težnja, da bi se število muzejskih ustanov povečalo, je zelo jasna. Muzej, ki ga pojmujejo preveč preprosto kot „postaviti zbirko in direk-

torja“, postaja že predmet prestiža občine, in če bo šlo tako naprej, ni daleč dan, ko bodo krajevne skupnosti ustanovljale svojo muzejsko ustanovo.

Smisel ustanavljanja žal ni v številu ustanov, temveč v materialu, ki ga ustanove hranijo. V času, ko naj bi predvsem poizkusili zbrati še vse preostalo ohranjeno blago, raziskati izumirajoče načine življenja, si ohraniti dokaze našega današnjega dne, ni prostora za tekmovanje in ozko omejevanje „mojega“ in „tvojega“. Nekateri primeri iz drugih, muzeološko bolj razvitih drža nam govorijo o nujnosti zelo dobro sestavljene mreže ustanov, ki bo seveda racionalna za vzdrževanje in čim bolj operativna pri delu. Jasno nam je, da si ob tako skromno razviti muzejski mreži, kot smo jo opisali, na Dolenjskem in v Beli krajini ne bomo mogli delati utvar o še večjem številu muzejev. Dokler nam ni moč zaposliti v nobeni ustanovi restavratorja, fotografa, risarja in še vrste drugih poklicev, toliko časa je ustanavljanje novih ustanov nesmiselno. Seveda ob tem zadenemo ob dogovarjanje. Tako muzealci med seboj, še bolj pa politični in kulturni dejavniki v občinah do sedaj nismo uspeli doseči kakšen bistvenejši premik. Ves čas imamo pred očmi vprašanje, kdo je pomembnejši, kdo starejši, kdo ima bolj bogat fond predmetov. Ob tem izgubljammo bitke vsak dan. Eden od najočitnejših primerov je novi oddelk ljudske revolucije in NOB Dolenjskega muzeja v Novem mestu. V sodobni novi stavbi bo v stalni zbirki prikazano revolucionarno dogajanje v nekdanjem novomeškem okrožju, v glavnem v občinah Novo mesto in Trebnje. Da naj bi prikazali v tem oddelku dogajanje na Dolenjskem, kar so argumentirano zagovarjali strokovnjaki zgodovinarji, ni bilo sprejeto. Zmagalo je ozko gledanje, kot že tolikokrat.

Čeprav je jasno, da sodobni tokovi zahtevajo vse več skrbi za zaščito kulturne dediščine, nam dogodki, ki smo jim priča, povedo, da ni pričakovati temeljitejših premikov. Priprava novega zakona o varstvu kulturne in naravne dediščine je službe spomeniškega varstva in muzeje postavila v nedeljivo celoto s skupnim ciljem. Nekatere nove oblike dela in sodelovanja bodo morale postati kaj kmalu vsakdanjost, da bomo dosegli večje uspehe.

Ne smemo pozabiti, da sta preteklost in njena ter naša prihodnost samo v naših rokah.

JOVO GROBOVŠEK

Danica Župančič: KMEČKA
HIŠA V DRAŠIČIH, fotografija



Začetki ljudskih knjižnic v Novem mestu

(Ob 70 letnici novomeške ljudske knjižnice)

Doslej najbolj organizirano in najdalj časa trajajoče pobude za ustanavljanje ljudskih knjižnic, ki ni izšla po službeni dolžnosti, je izvedlo radikalno dljaštvo, zbrano v „Akademičnem ferijalnem društvu Prosveta“ in okrog glasila Omladina (I/1903–04 do X/1913–14). Izhodišče tega deset let trajajočega gibanja za razširjanje knjig je bil uvodnik ob začetku izhajanja Omladine, ki obsega v glavnem tele misli:

„Naravnost neverjetno je, kako malo znan je po svetu slovenski narod . . . Nekaj pa je, o čemur ve danes v Avstriji vsak, in naj je še tako malo poučen o slovenskih razmerah — da bije ta mali narodič med sabo strašen boj, da se tam na veselje tujcev, pojavlja vedno hujša razkosanost. Ta žalostna naša slava je za nas značilna. . .“

Moto pobude ustanavljanja ljudskih knjižnic je bil prevzet od Čehov: „S prosveto k svobodi“ in zato je „treba ustanavljati čitalnice in knjižnice . . .“ Prebiranje Omladine nas pouči, da so bile čitalnice, ki so se v drugi polovici 19. stoletja ustanovljale v mestih in trgih, omejene le na vrhno plast Slovencev in niso bile namenjene nižjim slojem ter so bile bolj družabnega kot pa izobraževalnega značaja. Sedanja bralna društva (Omladina 1905–06), ki se ustanovljajo, pa so med čitalnicami in katoliškimi izobraževalnimi društvi in jih je že 116 s 10061 člani. Dr. Ivan Lah je napisal, da morajo biti ljudske knjižnice nadaljevanje šolarskih knjižnic, da bo šolar, ko bo zapustil šolo, lahko nadaljeval z branjem knjig iz ljudskih knjižnic.

Dr. Adolf Ribnikar je že v prvem letniku Omladine podal organizacijsko in vsebinsko strukturo ljudske knjižnice. Njegove misli lahko strnemo v sedem točk:

- knjižnice morajo biti dostopne vsakomur na najbolj enostaven način;
- odprte morajo biti v takem času, da jih lahko vsakdo obiše in morajo biti v sredini naselja;
- namenjene morajo biti najširšemu občinstvu in zato naj imajo 70 % leposlovja in 30 % znanstvene literature;
- knjižnice navadno začenejajo z majhnimi sredstvi, zato naj zadostuje za začetek do 50 knjig na vaseh in 50 do 100 v mestih;
- knjižnice morajo biti vidno označene s primernimi napisi, razsvetljava in lepaki; knjige naj se pošiljajo tudi po pošti;
- knjižnice morajo biti opremljene s katalogi;
- knjižnice morajo tvoriti organsko celoto in zato mora imeti, če že ne vsak kraj, pa vsaj vsaka občina ljudsko knjižnico.

Isti avtor govori še o potujočih knjižnicah, ki naj se postavljajo tam, kjer ni možnosti za stalno knjižnico. Tudi te knjižnice naj imajo 50 do 100 knjig in naj se vsakega pol leta med knjižnicami zamenjajo. S takimi knjižnicami bodo dobili ljudje veselje do branja in s tem bodo ustvarjeni pogoji za stalno knjižnico.

Vsak se bo danes začudil, da je bil izbor knjig v ljudskih knjižnicah postavljen tako nizko. Toda, ko bo bralec seznanjen, da smo Slovenci imeli do takrat okoli 8000 vseh knjig (Omladina I/1904)05), in da je bilo med njimi uporabnih

za ljudske knjižnice le 600 do 800, se majhnemu številu ne bo več čudil. Toda še to število se je zmanjšalo na 300 knjig, ko so dijaki sestavljali vodnik za knjižnico z oznakami posameznih knjig, ki so za knjižnico primerne in so v knjižnicah na voljo. Tudi to število bomo takoj razumeli, če povzamemo ideje ustanovnega občnega zbora z dne 26. marca 1904: širjenje ljudske izobrazbe, ki sloni na empirični znanosti.

Občni zbor je sprejel tudi načrt za ustanavljanje knjižnic:

- v Ljubljani centralna knjižnica;
- v večjih mestih, trgih ali vaseh: stalna narodna knjižnica s čitalnicami za sodne okraje ali okrožja;
- po vaseh naj se organizirajo potujoče knjižnice, ki se bodo razvile v ljudske.

Zaradi tako majhnega števila dobrih knjig ni čudno, da je začela praznino napolnjevati slaba literatura. O tem piše dijak Gilbert Potrato in tarna o izrodkih na našem literarnem polju, ko izposoja čitalnica v Šiški celo Beračeve skrivnosti, in da neka ljubljanska knjigarna izdaja pet romanov, vsak po 100 zvezkov. Taka literatura izhaja kar v 20.000 izvodih in roman s 100 zvezki stane 30 kron. Zaradi tega je predlagal knjižničar, ki mu je primanjkovalo knjig (Omladina 1907–08), naj slovenski knjigotržci izdajajo čim več slovenskih izvornih knjig in naj se osnuje komisija literarno izobraženih ljudi, ki naj bi odločala, kaj naj se prevede iz svetovne literature. O tem naj ne odloča okus posameznika. Ponatisnejo naj se tudi dobri teksti iz Liublanskeg vona, Kresa in Dominsveta.

Akcija ustanavljanja novih knjižnic se je uspešno razvijala. Marsikatera knjižnica je bila zaprta zaradi nestrpnosti in nasprotna propaganda. Ob pregledu devetletnega dela ustanavljanja ljudskih knjižnic ugotavlja deseti in zadnji letnik Omladine, da je Prosveta prinesla idejo ljudskega knjižničarstva in ljudsko izobraževalnega dela. Delovala je na narodno obrambnem polju, prirejala shode, igre, predavanja in ustanovljala ljudske knjižnice in jih ima sedaj 53. Ugotavlja še, da je dijakom žal, prepovedano obiskovanje ljudskih knjižnic. S tem je prenehala kljub nadaljnjim načrtom devetletna akcija ustanavljanja ljudskih knjižnic, ker je kmalu nato izbruhnila svetovna vojna.

In kakšno je bilo stanje na Dolenjskem in v Novem mestu samem? O tem govori urednik Dolenjca I. 1906 v prvem (in zadnjem) letniku v št. 6, v članku: „Dajmo narodu ljudskih knjižnic“. V njem razmišlja o tistih časih, ko se je v dolgih zimskih večerih usedel ded za peč, si natlačil pipo in vsi navzoči so posedli krog njega in poslušali njegove spomine o starih časih, ko je bilo vse drugače, o turških napadih, o francoskih vojskah, o roparjih in coprnicah, mrličih in strahovih, o duhovih in drugih strašnih zgodbah. Ko je dedu zmanjkalo besed, so vmes posegli drugi in razpravljali. Sedaj pa pravijo, da mladina noče več poslušati, da ne verjame več takim pripovedim in da skratka ni več pripovedovalcev. Tako pripovedovanje se je obdržalo do nedavnega še tam, kjer je prihajal čevljar v hišo, ali ob mrliču, ob predenju in (Nadaljevanje na naslednji strani)

POPRAVKI

V Dolenjskih razgledih z dne 8. februarja 1979 se je v članku Iva Pirkoviča „Usoda in smrt pesimističnega poeta“ vrinilo nekaj napak, ki kvarijo pomen:

v 6. odstavku: „... dete rojeno, gladno“ (ne: gledano);

v 14. odst.: „... na Tratah pod Gorenjo Staro vasjo“ (ne: po Gorenjo);

v 36. odst.: „... Hranilovič znam da izda“ (ne: znan da izda);

v 37. odst.: „... svoje najboljše stvaritve“ (ne: storitve);

konec zadnjega odstavka: „... in neuničljivih verigah učinkov“ (ne: učinkov).



Viktor Zemljak: BABICA, akvarel, 1978

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

ličkanju in drugih kmečkih opravilih. In tudi to je minilo. In zakaj, se vprašuje urednik Dolenjca. Ali zato, ker imamo knjige? Ali zato, ker se je pripovedovanje preživelo? Pravljice, bajke in povesti so se morale umakniti bolj resnim povestim, ker se je tudi življenje spreminilo. Ne morem trditi, da je pripovedovanje prenehalo zaradi knjig in ker znajo ljudje brati, temveč zato, ker so prenehali ljudski običaji. Zato pa je treba ustanovljati ljudske knjižnice, ki so studenec, ob katerem se zbirajo vsi tisti, ki si hočejo pridobiti izobrazbe in znanja. Pisec zaključuje svoje misli s tem, da so danes dolavski sloji prebujeni, ker imamo ljudske knjižnice.

V Novem mestu do leta 1865 ni bilo nobene javne in niti ne pol javne knjižnice, ki bi izposajala leposlovno literaturo. Z ustanovitvijo Narodne čitalnice 1865 v Novem mestu je nastala tudi knjižnica. Bila pa je omejena le na čitalniške člane — teh je bilo krog 150 do 200 — ki se pa v veliki meri niso posluževali knjižnice. Ta knjižnica se je na akcijo okrog Omladine spremenila 7. decembra v javno in bila na voljo vsakomur, kdor se je vanjo včlanil.

Drugo na pol javno knjižnico je dobilo Novo mesto l. 1886 ob ustanovitvi Društva katoliških rokodelskih društev, ki si je osnovalo knjižnico za svoje člane. Obdržala se je do leta 1941 in je bila do leta 1945 raznesena.

Tretja na pol javna knjižnica je postala leta 1898 Kmetijska bralnica v Novem mestu. Tedaj je dopisnik Dolenjskih novic pozival, naj se osnuje v Novem mestu kmetijska bralnica, ki naj jo osnuje podružnica Kmetijske družbe v Novem mestu. Dopisnik pravi, da kdor bere, tudi kaj ve, in da je to prastara resnica. Zato morajo tudi kmetje brati kmetijske in gospodarske knjige, da si bodo pridobili novega znanja. Pametni gospodarji poslušajo tudi skušnje drugih, zlasti izvedenih strokovnjakov, ki pišejo v strokovne časopise. Povsod tam, kjer kmetje berejo take časopise, tudi bolje gospodarijo. Slovenci že premoremo dobre knjige o kmetovanju, ki so namenjene kmetom, zato jih moramo brati. Mnogo kmetov pa jih ne more kupiti, zato jim je treba omogočiti, da si jih bodo lahko izposojali v primernem prostoru v Novem mestu.

Ze 6. februarja 1893 je bil ustanovni občni zbor in ustanovljena Kmetijska bralnica v Novem mestu. Javno je bila odprta 19. februarja 1893 in dala na voljo časnike, časopise in knjižnico s kmečko in gospodarsko vsebino. Ob otvoritvi je bilo zbranih nad 100 gospodarjev iz bližnje in dalne okolice. Odprl jo je načelnik Viktor Rohrman in predaval o davčnih olajšavah za kmete, ki jim je trtna uš uničila vinograde. Prostore je dobila v Rokodelskem domu. Kmetijska čitalnica je bila odprta ob nedeljah. Vsako nedeljo je bilo predavanje o kmetijstvu ali gospodarstvu. Pred predavanjem in po njem so kmetje brali in si izposojali knjige. Bralnica je delala le v zimskih mesecih. Vsako leto so sproti objavljali, kdaj bo začela z delom.

Dejavnost novomeške kmetijske bralnice lahko sledimo v Dolenjskih novicah do novembra 1897. Ponovno se glas o kmetijski bralnici pojavi v Dolenjskih novicah jeseni 1901, ko pisec, skrit za imenom Ratarjevič, piše o pomembnosti kmetijskih čitalnic ali pa vsaj oddelkov s knjigami take vsebine v ljudskih knjižnicah.

Prvo in pravo ljudsko knjižnico, ki je odprta vsem ne glede na prepričanje, je dobilo Novo mesto, če upoštevamo sedanji teritorialni obseg, 20. oktobra 1901, ko je bila ustanovljena Ljudska knjižnica v Šmihelu. Ustanovil jo je

časnikar Franjo Pirc s pomočjo kandijskih in drugih obrtnikov. Na ustanovnem občnem zboru je bil za predsednika knjižničnega odbora izvoljen Franjo Pirc, tajnik je postal nadučitelj v Šmihelu Ivan Barle, knjižničar pa Franc Vidmar, ki je imel na voljo dva pomočnika. Ob ustanovitvi je bilo predavanje o zgodovini knjižnic od Babilona do srednjeveških samostanskih knjižnic. Občni zbor je poudaril, da mora knjižnica nabavljati moderno literaturo. Odprta je bila ob četrtkih, nedeljah in praznikih. Ob vabilu za vpis v knjižnico je člankar dejal, da je na Dolenjskem le nekaj kmečkih čitalnic in da je pomanjkanje knjig vzrok slabega gospodarskega položaja na Dolenjskem. Šmihelska knjižnica je začela delati 1. decembra 1901.

Knjižnica si je zastavila zelo širok, obsežen in zahteven program. Zaradi njene izredne uspešnosti je dopisnik v Dolenjskih novicah kasneje zapisal, da je Ljudska knjižnica v Šmihelu za Kandijo in okolico isto, kar je Narodna čitalnica za Novo mesto. Knjižnico imenuje kar čitalnico v malem. Ta knjižnica je prirejala glasbene koncerte, pevske nastope, igre, krajše burke, srečolove, maškarade, tombole, veselice, Miklavževe večere, Štefanove večere in božičnice. Prireditev je imela v kandijskih gostilnah pri Windischerju, Jakšetu in Pintarju ter v šmihelski gostilni pri Valentinu Žuri. Knjižnica je imela vrsto talentiranih pevcev in igralcev. Že takoj ob ustanovitvi je pokazala širokogrudnost, da je priredila uspeh koncert v korist Prešernovega spomenika v Ljubljani. Ohranjen je podatek, da je knjižnica leta 1903 štela že 165 članov, ki so v letu dni več kot 700-krat obiskali knjižnico. To je bil zelo lep uspeh, ki bi bil še danes zadovoljiv za tak kraj, kakršen je bil Šmihel pred 75 leti s Kandijo vred. Knjižnico so vodili večinoma obrtniki in tem bi bilo ljubše, če bi bila knjižnica v bližini mesta, zato je knjižnični občni zbor 7. januarja 1906 sklenil, naj se preseli v Kandijo, v Appetovo hišo. Štela je že več kot 400 knjig, kar je bil ves takratni uporabljivi knjižni izbor za knjižnice. Tudi večji del knjižničnih prireditev je bil v Kandiji in sedaj je bila s preselitvijo prav vsa knjižnična dejavnost v Kandiji. Že 18. februarja 1903, kmalu po sklepu o preselitvi, so člani knjižnice priredili zabavni večer v Windischerjevi gostilni v Kandiji, ki so jo takrat poimenovali v razgovorih kar „gostilna pri železnem mostu“. Gostilniške prostore so preuredili v „Postojnsko jamo“ in plesalci so plesali kar pod kapniki. Kako je bilo s preselitvijo knjižnice v Kandijo, ni znano, ker ni več živ nihče, ki bi o tem kaj vedel. Še pred tridesetimi leti, ko je nastajalo gradivo za ta zapis, ni bilo mogoče najti nobene žive priče o dejavnosti knjižnice v Kandiji. Ob selitvi ali pa kmalu po njej, se je moralo kaj zatakiniti, kajti Franjo Pirc, prvi predsednik knjižničnega odbora, ki je v tem letu imel že lastni častnik Dolenjec, je v njem zapisal v št. 19:

„Kaj je z ljudsko knjižnico, vprašujejo v Kandiji in v Novem mestu in tako vprašuje vsakdo, ki je kaj slišal o tej knjižnici. Vse je zaspalo in kar še ni, pa bo. Če sedanji odbor ne more ali ni sposoben v polni meri izpolniti vsebino društvenih pravil, naj vsaj naprosi pleskarja, da bo zbrisal iz tablje napis LJUDSKA KNJIŽNICA in naj mesto tega napiše ali Zasebna knjižnica ali pa Farna knjižnica. Na noben način ne bomo pustili „Ljudske knjižnice“ še dalje v rokah enostranskega političnega odbora. Ljudska knjižnica naj bo ljudska, kakor se je ustanovila, kdor pa hoče „meti, farno“, ali „zasebno“ knjižnico, naj si ustanovi sam in tudi sam uredi po svoji volji.“ Pisec jasno pove, da se knjižnice skušajo polastiti strankarji in jo vpreči

(Nadaljevanje na naslednji strani)

v svoj politični voz. Kako se je zadeva razvijala, ni znano in razjasnjeno bo, če bo kdaj odkrit knjižnični arhiv. Ker ne poznamo dejstev, spremljajmo življenje knjižnice, kot je razvidno iz objav v časnikih.

Na februarški prireditvi je sodeloval tudi salonski orkester meščanske garde. Ta notica nam pove, da je imela mestna garda salonski orkester, kar ni bilo znano. Naslednja prireditev je bila spet v „Restavraciji pri železnem mostu.“ Knjižnica si je za to priliko nabavila oder, verjetno zločljiv. Nastopili so z igro in koncertom. Že 27. januarja 1907 je bila spet prireditev, združena z igrama Potograf in Oreh. Člani so bili zelo prizadevni, ker so že 2. februarja 1907 imeli v istih prostorih zabavo z maskami. 13. decembra 1908 je imela knjižnica občni zbor v Kanuji. Tedaj je bilo sklenjeno, da se knjižnica preseli v Šmihel v kaplanijo. S svojim delom je nadaljevala, a v manjšem obsegu. Vesti o njeni dejavnosti je vedno manj in zato zabeležimo vse, kar je bilo o njej zapisanega. V letu 1909 je priredila knjižnica Urbanjevo igro Ljubezen in maščevanje in po njej še koncert. 30. januarja 1910 je bil občni zbor. V tem letu je knjižnica dvakrat nastopila; najprej s predavanjem prof. Vinka Šarabona in nato z Vodopivčevo spevoigro Kovačev študent. Prireditev je zaključila še burka Boljša kratka sprava, kot dolga pravda. 10. julija sta bili na programu spevoigra Resnost življenja in igra Pri gospodi. Leta 1910 je zaključil občni zbor 4. decembra z igro Krek, Tri sestre. V letu 1911 je ugotovljena le prireditev s trodejanjo Čevljar in Šaljivko Čašica kave. V letu 1912 je bil občni zbor knjižnice kar sredi leta, 30. junija. Za leto 1913 ni nič znanega in v letu 1914 smo zvedeli, da knjižnica še živi, iz objave, da je imela knjižnica občni zbor in da je treba plačati izposojevalnine 2 vinarja za knjigo.

Kdaj je knjižnica končala, ni znano. V svojem več kot desetletnem delu je opravila veliko delo. Zrastla je iz potreb in v življenje so jo spravili obrtniki s pomočjo časnikarja Franja Pirca in nadučitelja Ivana Barleta. Dokler je bila le ljudska knjižnica, ki je svojo dejavnost izpopolnila še z delom, ki ga opravljajo razna prosvetna društva, je zelo uspevala, ker je bila odprta vsem in ni služila nobeni takratni stranki. Dajala je kulturni program, ki je bil zadovoljiv in dostopen za nivo knjižničnih članov. Ko pa se je knjižnice polastila stranka, je njena dejavnost usihala in bi dokončno usahnila, če ne bi svetovna vojna prerezala njenega dela.

In zakaj je ta knjižnica tako dobro uspevala, ko pa je bila na novomeškem pragu? Takrat ni imelo Novo mesto nobene ljudske knjižnice. Na voljo je bila le knjižnica Narodne čitalnice, toda le za svoje člane. Marsikateri obrtnik in delavec je iskal čtivo v šmihelski—kandijski knjižnici, ker ga v Novem mestu ni dobil. Takrat pa so v Novo mesto že prodrle ideje o ljudskem knjižničarstvu, ki so jih širili dijaki v glasilu Omladina. Pobuda je prevzel prof. Josip Germ, ki je l. 1905 prišel iz Prage v Novo mesto. Za svojo idejo je pridobil odbornike Narodne čitalnice in že 2. februarja 1907 je imel javno predavanje o potrebi in ustanovitvi ljudske knjižnice v Novem mestu. Pobuda je bila ugodno sprejeta in 5. oktobra 1907 je občni zbor Narodne čitalnice sklenil, da se preuredi njena knjižnica v javno ljudsko knjižnico. Priprave za otvoritev knjižnice so tekle vse leto, saj je bilo treba nakupiti knjige, urediti kataloge in vse, kar sodi k dobro urejeni knjižnici. Ker so bila vsa dela že v teku, so Dolenjske novice lahko že 1907 v svoji 24. številki objavile vest o otvoritvi knjižnice 7.

decembra 1907. Otvoritev so razglašali tudi plakati, ki so bili obešeni po vsem mestu.

Ljudska knjižnica je bila zelo potrebna, saj je od otvoritve 7. decembra 1907 do 31. decembra 1908 izdala 240 izkaznic in izposodila 3851 knjig. Knjižnica je organizirala tudi predavanja. Prvo predavanje je imel prof. Martin Majcen 24. marca 1908: O pomenu ljudskih knjižnic. Po predavanju je bil koncert salonskega orkestra. Ker pa so predavanja zavzela širši obseg, jih je prevzela v svoj program kar Narodna čitalnica.

Ob koncu 1908 je štela knjižnica 1746 knjig. Prof. Germ je postavil solidne temelje ljudski knjižnici, saj je imel v njej vso takratno pomembno periodiko, leposlovje in znanstvene knjige. V nadaljnji rasti je uspevala, kadar je imela dobrega knjižničarja, in upadala, kadar je imela knjižničarja le po imenu. Med prvo svetovno vojno je bila zdesetkana, nato je životarila do leta 1925, ko je postala last Sokola. Mrtvilo je vladalo še naprej, dokler ni postal knjižničar Alojz Ivanetič. Ta jo je obogatil, preuredil in široko odprl knjižnična vrata prav vsem, ki so bili žejni branja. Ko se je ugotovilo, da nekatere ob branju moti žig knjižnice (zaradi Sokola in Sokolu nenaklonjenega režima), je knjižnica opustila žigosanje knjig in vpeljala le skrivne znake na določenih straneh. Zdaj se je izposoja zelo dvignila. Ta knjižnica je skoraj končala med drugo svetovno vojno, ko je narasla na 14.000 knjig. Naslednik te knjižnice je postala ljudska knjižnica v Novem mestu (pod vodstvom zaslužnega Franceta Vovka), dokler ni postala oddelek Študijske knjižnice Mirana Jarca. (Več o tem: Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu — 1865 do 1965. Šapirografirana izdaja ob posvetovanju Društva bibliotekarjev v Novem mestu v dne 8. do 9. oktobra 1965.)

Ob zaključku še nekaj o odmevih akcije dijakov Prosvete v Novem mestu. Štiri leta so bila potrebna, da je akcija akademikov padla na plodna tla. Dolenjski akademiki so ob ustanovitvi podružnice v Novem mestu priredili 19. septembra 1908 akademsko veselico s tem programom: I. Koncert, II. igra Rado Murnik: Napoleonov samovar, III. Ples iz operete Geisha, izvaja 8 gospodičen. Dobiček je podružnica namenila Dijaškemu podpornemu društvu Radogoj. Novomeška podružnica si je ustanovila lastno ljudsko knjižnico za potrebe novomeških in drugih dolenjskih akademikov, ustanovi nekaj ljudskih knjižnic v Beli krajini in po kratkem času zamrla. Pojavila se je kakor utrinek: v začetku silna prizadevna zagnanost in nagel konec. Svojo knjižnico so darovali novomeški javni knjižnici.

74 let je poteklo od velike akcije ustanavljanja ljudskih knjižnic. Takrat je bil postavljen velik in moderen program, ki na Dolenjskem še danes ni dosežen, pa čeprav je knjižničarstvo že krenilo v dobo elektronike, ko lahko v slovenskih knjižnicah (Centralna tehniška knjižnica v Ljubljani) že dobiš najnovejše izsledke iz znanosti s pomočjo računalnikov in terminalov, takoj ko jih potrebuješ. Tudi Novo mesto bo moralo čimprej narediti prvi korak k modernizaciji Študijske knjižnice Mirana Jarca, da bo postala posrednik dajanja informacij vsem, ki to potrebujejo. Novo mesto ima že tako stopnjo razvoja, da že danes rabi moderno knjižnico. Zato naredimo eno knjižnico za vse potrebe, ker lahko z združenimi močmi dosežemo uspeh. Drobljenje moči je vedno brez haska. In kaj naj bo prvi korak? ZGRADITEV MODERNE KNJIŽNICE, KI JO NOVO MESTO TAKO POTREBUJE KOT SUHA ZEMLJA DEŽJA.

BOGO KOMELJ